

Cees Nooteboom

In de sporen
van Don Quichotte

2016

DE BEZIGE BIJ

AMSTERDAM | ANTWERPEN

Een koningin lacht niet

Diego Velázquez in het Prado

Als ik na een paar uur in het Prado naar buiten kom, staat daar niet de vreeswekkende rij die op andere dagen als een menselijk kluwen om het strenge gebouw heen gewonden is. Het was een maandag, ik had de tentoonstelling vrijwel zonder anderen mogen zien, in de onwezenlijke stilte van een leeg museum. Dat komt hard aan. Grote kunst wikkelt je in raadsels, daar moet je dan maar mee klaar zien te komen. Het was lente, Madrid zonder de verpletterende hitte van de latere maanden, licht, luchtig, een stad op een hoge vlakte. Ik had schilderijen gezien die ik al jaren kende en andere die ik nooit eerder gezien had, negenenzeventig in totaal, stillevens, voorstellingen en portretten die een koningschap begeleid hadden, mythologische en religieuze taferelen, ruiters, dwer-

gen, drinkers, gekken en steeds opnieuw de ogen en de mond van de Habsburgkoning Philips iv. Maar ik had natuurlijk vooral Velázquez gezien, en ik wist niet wie deze hoveling was die zich zo diep in het web van de macht had gedrongen dat hij de hoofdrolspelers die daar verbleven kon schilderen als zijn dagelijks gezelschap. Hij had zichzelf raadselachtig gemaakt; zoals Rembrandt en Vermeer raadselachtig zijn, raadselachtig in dat geheimzinnigste van alle schilderijen, *Las Meninas*, maar ook in die serie van koningsportretten, die zich over alle jaren van het volwassen leven van de schilder en de koning uitstrekt.

Er liggen meer dan dertig jaar tussen het eerste en het laatste; het gedeelde leven – Velázquez woonde aan het hof, de koning kwam dikwijls in zijn atelier en nam de schilder mee op reis – moet een element van zelfportret in die koningsbeelden gebracht hebben dat misschien alleen voor hen beiden zichtbaar was. De hoveling die tot steeds Byzantijnsere hoogtes verheven wordt aan het hof waar de koning niet in het gezelschap van zijn eigen vrouw kon eten en niet bij de doop van zijn eigen kinderen mocht zijn, de koning die geheime brieven schrijft aan een Aragonesische non over zijn onbedwingbare lust, zijn overspel, zijn promiscuïteit, en Gods straf daarvoor, de neder-

laag bij Rocroy en de Portugese opstand; de neergang van de Habsburgers en de onweerstaanbare opkomst van de hidalgo-schilder, dat alles staat geschreven in dat laatste portret, dat er eigenlijk twee zijn. Ergens tussen 1655 en 1660 moeten die twee schilderijen gemaakt zijn. De schilder zal in 1660 sterven, de koning, die vijf jaar jonger was, zal hem maar een paar jaar overleven.

Twee schilderijen, één koning, een gedesillusioneerde man op leeftijd, iemand die de geërfde massa van zijn rijk uiteen zag schuiven en daar geen greep meer op kon krijgen, een zwakke man, bevangen door de Habsburgse twijfels, een vorst die zijn zwakte kende, en die het regeren aan de verkeerde raadgevers, zoals de *conde-duque* de Olivares, overliet. Als je naar het noordelijke hoofd kijkt, kun je je niet voorstellen dat die mond ooit Spaans gesproken heeft, maar dat is academisch, want op schilderijen wordt niet gesproken, en de koning, die volgens de legende in zijn leven maar driemaal geglimlacht heeft, is op deze portretten in zijn stilte bevroren. Hij hoefde ook niets te zeggen. Hij had ogen, en hij had een schilder. De strenge moraal had de weelderige kantkraag afgeschaft, daarvoor in de plaats was de *golilla* gekomen, een gesteven witte kraag die bijna de vorm heeft van een schotel, en die, als je er maar lang ge-

noeg naar blijft kijken, het hoofd van het lichaam lijkt te scheiden, een soort exterieur middenrif dat naar boven is opgeklommen, en waar het koninklijke hoofd op ligt als op een schaal. Dan doet het er ook niet meer toe dat het portret uit Londen (National Gallery) getooid is met de insignia van het Gulden Vlies, of dat de stof van zijn wambuis op het portret uit het Prado eenvoudiger is – het is het gezicht dat alle aandacht naar zich toe zuigt, en dat is niet het gezicht van de wanhopige brieven maar dat van het koningschap, dat wat het voor de anderen moet zijn. Vissenogen, is er over die ogen gezegd, maar dan toch de ogen van een ondenkbaar, oeroud soort dat op grote diepte moet zwemmen en nog nooit door mensen gezien is. Het weert af, dat gezicht, het verbergt zich, maar, en dat is het geheimzinnige, tegelijkertijd geeft het zich prijs aan de schilder, en zo splijt het zich, geeft zich bloot in zijn afweer, schept een onoverbrugbare afstand en is toch dichtbij. Zo ver weg als een koning en zo dichtbij als een vriend die zich door een vriend laat schilderen.

Wat de vriend moet hebben gezien was het eind van een lijn. Er zou in Spanje nog maar één Habsburger volgen, Karel de Behekste. Van zijn acht grootouders waren er zeven afstammelingen van Johanna de Waanzinnige, de moeder van Karel v. Deze

Habsburgers gaven elkaar niet alleen die waanzinnige kaakbeenderen door (Karel kon zijn mond nooit helemaal goed dicht krijgen), maar ook allerlei andere ongenoegens uit de incestueuze stoofpot, zodat de laatste lichamelijk uit elkaar viel tegelijk met zijn rijk. Besluiteloosheid, fatale aarzelingen, verkwisting, economisch wanbeheer, religieuze verdwazing, krampachtig imperialisme; in de elkaar opvolgende zes generaties hadden alle kwalen en kwaden in mindere of meerdere mate met elkaar mogen sudderen, samen met jicht, epilepsie, spraakmoeilijkheden, doorgedraaide seksuele impulsen, extreme nervositeit, religieuze melancholie.

In 1647 trouwt Philips iv met zijn nicht Maria Anna van Oostenrijk. De bruid is dertien. Van haar zesenvijftig bekende voorouders zijn er achtenveertig ook voorouders van de oom die haar man wordt, en met wiens zoon ze had moeten trouwen als die niet voortijdig gestorven was. Om de Franse Bourbons buiten de deur te houden moest er een Spaanse Habsburger geboren worden. De menstruatiecycclus van de kinderkoningin werd een factor in de Europese machtsverhoudingen, en aan het hof waar de geruchten met hun politieke lading hun eigen leven leidden, schilderde de schilder de pionnen en de schaakmeesters. Als hij de koningin in 1653 afbeeldt

is ze negentien en ze is niet gelukkig. Er is geen enkele conventie die zegt dat koningen en koninginnen op portretten moeten lachen, maar als er zoiets bestaat als het tegengestelde van een lach dan bevindt die zich in de huid rondom de kleine, rode, door een baldadig strekje wit glanzend gemaakte mond. De schilder is een meester in deze techniek, hij dwingt je altijd weer te vergeten dat het een truc is, een minimale beweging en een minimale hoeveelheid verf. In het portret van Philips, het late, zijn het eenzame lichtende veegjes die de krul in het blonde, opstaande kuifje aangeven: daar slaat het haar terug, je weet exact hoe dun het was, hoe het aanvoelde. Eigenlijk heb je dat haar dan al aangeraakt, ook al is die man al eeuwen dood, zoals je ook rond de mond van zijn vrouw hebt kunnen voelen hoe de huid strak staat van misprijzen, angeblazen door de samengeperste lucht daaronder, de permanente, koude woede. De illusie wordt niet gewekt door de hyperrealiteit van de fijnschilder, door afbeelding, maar door verbeelding, illusie, nonchalant bedrog dat de werkelijkheid verheft, *sprezzatura*, het gebaar van de hoveling, de volmaakte hoek van zijn buiging, het ondeelbare en onherhaalbare ogenblik van de schilder, waardoor een koude mond voor altijd glanst. Is die woede mijn interpretatie? Ik denk het niet. Ik kan hem zien

omdat de schilder hem zag. Vorstenkinderen waren *panden*, aan hun sterfelijke lichamen hingen gebieds-uitbreidingen, allianties, landstreken; hun nog nauwelijks volgroeide lichamen moesten troonopvolgers produceren, dynastieën bevestigen. Ze waren fokvee, afgericht op *raison d'état*. Dat alles zit in die mond. Het bericht dat je niet je jonge neef trouwt, die is doodgegaan, maar zijn vader, die is blijven leven, en die dan wel je oom is maar je taal niet spreekt. Aan zijn hof, dat dan het jouwe is, horen gekken, narren en dwergen bij de dagelijkse entourage, maar je mag niet om ze lachen want een koningin lacht niet. En vervolgens moet je dat grote koningslichaam op je verdragen, want er moet een erfgenaam vervaardigd worden, anders verschuiven de werelddelen.

Zoals de Japanse keizers de nacht voor hun inhuldiging op een eenzame plek moeten doorbrengen en vrijen met de zonnegodin, zo ontmoetten de Spaanse Habsburgers hun vrouwen voor het eerst in onaanzienlijke gehuchten, zonder enig comfort, en zonder leeftocht. In het geval van Philips en Maria Anna was dat Navalcarnero, een verlaten dorp in de steenachtige, verlaten vlakke. Zij mocht niet weten dat hij er ook was, zodat hij haar ongemerkt kon bespieden. Hij had haar tenslotte ook nog nooit gezien. Het huwelijk werd een ramp, maar die avond beviel ze hem.